

III. Ze statistiky.

Pěstování statistiky v Čechách.

(Památník České akademie věd a umění. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848—1898. Vědy právní a státní. Stať IX. V Praze 1898.)

Vlastním úkolem rozpravy, která v mezích obrazu o půlstoleté kulturní práci národa českého vypsati má účast českou v oboru vědecké práce statistické, bylo by vytknouti a oceniti samostatné vědecké výkony české v oboru tomto, tedy především v theorii statistiky a ve všech takových pracích, kterým statistika je účelem.

Tou povahou věci by tedy dvojí bylo vyloučeno z vypsání našeho: Především všeliké takové vědecké výkony, ve kterých statistika, t. j. statistické řady, výpočty a jejich výsledky jsou pouhým prostředkem k určitému jinému naukovému účelu, buď theoretickému neb praktickému, při čemž spor o samostatné vědecké povaze statistiky zůstaniž zde mimo úvahu. Upotřebení statistických dat a řad jakožto pouhého prostředku dokazování induktivního pro účely jakýchkoli badání vědeckých, na př. pro účely národního hospodářství neb jiných společenských věd, připadá tudíž v přítomném spisu jubilejním výhradně statím o dotčených oborech jednajícím. Rovněž však by vyloučeny byly všeliké publikace kanceláří statistických ať veřejných, ať soukromých, zvláště pokud se obmezují na prosté uveřejňování látky sebrané. Leč zkušenost nás poučuje, že mužové, kteří se osvědčili v samostatné tvorbě statistické, zejména v theorii statistiky a populacionistice, po většině bývali a bývají z těch, kteří si zároveň získali zásluh o techniku statistickou, t. j. organizaci methodického sbírání, účelného řadění a spořádaného uveřejňování, jakož též o prvotní zpracování látky statistické; bývají namnoze zakladateli, organizátory neb náčelníky statistických kanceláří, takže dějiny statistiky vůbec jen při souvislém vyličení této působnosti jsou možny.

I tak vyloučíce ovšem všecko použití statistiky v pracích jiným oborům přináležejících, zahrneme v nástin svůj přehled o vývoji a působnosti statistických orgánů, pokud osobnostmi svých náčelníků a organizátorů i jazykem svých publikací mají znak práce české. Úřední ráz nebo skutečnost dvojjazyčného uveřejnění nebude nám tedy důvodem vyloučení z rámce

naši rozpravy. Ano přiznati sluší předem, že až po tu chvíli český podíl na obecném rozvoji práce statistické v tomto směru je bez přirovnání značnější než v kterémkoliv oboru její jiném. I padá k dokonalému ocenění této skutečnosti na váhu, že orgány statistického výzkumu v zemi nyní tak již jsou rozmnoženy a zdokonaleny, že počtem, rozčlánkováním a na ně založeným vzájemným sebe doplňováním zabezpečují obsáhlejší a důkladnější statistické poznání země a její poměrů, nežli kdykoliv dříve bylo v Čechách možno, ač už déle než před stoletím význam obšírného a pravidelného statistického výzkumu země byl oceněn i dokonce velice zajímavý pokus v tom směru učiněn.

V literární minulosti vlasti naší jest doba posledních desítiletí minulého a prvních nynějšího století od nás samých ještě velmi nedostatečně oceněna. V ní pak to platí zvláště o pěstitelích statistiky a t. zv. »věd politických«. Kdežto však vynikající domácí pěstitelé národního hospodářství, z části i ve všeobecných dějinách vědy té s úctou jmenovaní — jako byli Buquoy, Lexa z Aehrenthalu, Kopetz — vystupují teprve po roku 1800, náleží na slovo vzatí a nezasloužené zapomínání pěstitelé statistiky v Čechách již minulému věku. Mezi nimi vysoce vyniká rozhledem, vůdčí schopností i obrovskou pílí Jos. Ant. Riegger, který sice nenáleží vlasti naší rodem, ale svou vroucí nadšenou láskou k zemi, která vedla a posvěcovala jeho dlouholetou činnost učitelskou a slovesnou. Mezi památkami jeho neúmorné a úspěšné činnosti v oboru statistickém první místo zaujímá dvanáct svazků *Materialien zur alten und neueren Statistik von Boehmen (1787—1799)*, tři díly sbírky *Archiv der Geschichte und Statistik insbesondere von Böhmen (1792—1795)* a *Skizze einer statistischen Landeskunde von Boehmen (1796)*. Uchvácen vzory cizozemských pokusů zřídil zvláštní »společnost patriotů« k tomu výslovnému účelu, aby společnou prací vytvořila dílo, které by poskytlo obraz úplný o vnitřním zřízení země, o rozmanitých její výrobcích, o vzrostu a úpadku obyvatelstva i průmyslu, o mnohých z části známých, z části teprve zavedení zasluhujících větvích výživy, o opravách komerčních i zemských, zkrátka prý o všem, co spadá do nové i staré statistiky české. Sám byl tomu podniku nejen organisátorem a vůdcem, nýbrž i nejpilnějším výkonným pracovníkem. Byl nepochybně ne-li výhradním aspoň hlavním původcem zevrubného celkového programu, postaveného v čelo 1. dílu »Materialien« i speciálních dotazníků, jako jest na př. tamže uveřejněný dotazný formulář k popisu fabriky. Od něho však zároveň očividně pochází velká většina

statí, sbírek pramenových, tabulek statistických a notickek historických v díle tom. Z vrstevníků Rieggerových budiž jen vytčen W a n d e r z G r ü n w a l d u, životopisec jeho, jenž ve svých popisných pracích hlavně s hlediště přírodnického konaných na výrobní poměry nezapo- mínal, a nad jiné výtečný průmyslový statistik S c h r e y e r; z pozdějších zejména prof. R. S c h n a b e l, který měl již účast na přípravách k novější organizaci práce statistické v zemi a jehož dílo S t a t i s t i k d e r l a n d w. I n d u s t r i e B o e h m e n s (1846 teprve vydané) tím jest pamětihodno, že látka k němu sebrána byla r. 1835 pod auspiciemi »provinciální kom- misse obchodní« a to, jak on praví, pomocí mnohých individuálních šetření.

V prvních letech padesátých nový pokus byl učiněn dáti podnět k po- řízení všeobecné statistky zemské. Projekt k tomu vypracoval a guberniu předložil univ. professor Petr M i s c h l e r. Avšak ani tento pokus neměl úspěchu původcem vytouženého, třeba na vývoj statistické organizace do- mácí bez vlivu nebyl.

Co prvním nadšeně a oddaně podniknutým soukromým pokusem v jasném pochopení veliké důležitosti věci záhy bylo za úkol vytčeno, aniž arci skrovnými silami soukromými mohlo býti zmoženo — totiž: zjednatí a běžně udržovati všestrannou statistiku země — časem ovšem spadlo v jistém smyslu v úlohu ústřední statistiky úřední. Ale i jejímu vývoji až ke stupňům nynějším byla vytčena dlouhá cesta. Vždyť teprve r. 1829 generální direktorium účetní počíná sestavovati pravidelné tabulové dílo statistiky rakouské; zřízení samostatného, t. j. výhradně pro ten obor do- sazeného státního úřadu statistického — ředitelství pro administrativnou statistiku — padlo teprve do r. 1840 a do r. 1863 zřízení ústřední kommis- se statistické. Státní publikace statistické počínají se teprve po r. 1848, bylať před tím statistická látka úředně sebraná ještě z části za úřední tajemství pokládána. Ani obor předmětů, na které se vztahovala vyšetřovací pů- sobnost státní statistiky ústřední, ani zevrubnost příslušných šetření a zvláště rozměr uveřejnění, jak pochopitelno, nezůstával stejným; proto byla i míra zobrazení zvláštního, jakého se v publikacích statistiky úřední dostalo poměrům jednotlivých zemí, podle různosti předmětů velmi ne- stejná, celkem ale vůbec nedostatečná. V mnohém směru bychom až po tu chvíli měli hrubé mezery, kdyby ústřední statistika státní nebyla nalezla z části vyšetřovatelské pomoci, z části doplnění samostatného ve zvlášt- ních zemských, obvodních, místních i soukromých odborných orgánech statistických. Tyto všecky se vyvinuly teprve za posledních padesáte let

vyvolány byvše jak konkrétními potřebami tak podnětem vzorů zevních. V poměrech samých to spočívalo, že výsledky domácích statistik uveřejňovány po delší čas ještě toliko jazykem německým.

To platí zejména též o prvních důležitých pokusech společnosti, která po celé století zdárně vykonávala v Čechách úlohu odborného zájmového zastupitelství zemědělského a má také v dějinách domácího pěstování statistiky zvláště čestnou památku zabezpečenu, totiž o c. k. Vlastenecko-hospodářské společnosti. Projekty zvláštního odboru při společnosti té pro pravidelný »topograficko-statistický« výzkum země hledíc k polnímu a lesnímu hospodářství sahají až do počátku let čtyřicátých, avšak teprve r. 1853 dosazena kommise, kteráž měla sestaviti návrhy organizační. R. 1854 — jak se podobá, dříve ještě než prof. Schnabel, člen kommise, slíbený svůj návrh programový předložil — odevzdán společnosti k posouzení výše zmíněný návrh Mischlerův. Z těchto podnětů vzešla první organizační osnova pro statistiku polního a lesního hospodářství v Čechách vypracovaná hospodářským radou K o m e r s e m. Orgánem společnosti pro úkol statistický měl býti »ústřední výbor«, jenž by v přímém spojení se společností a pod vrchní správou její předsedy stál a všeliké práce řídil, kdežto by pro opatřování dat, pokud by zejména již úřadně vyšetřena a státními orgány výboru přímo poskytnuta býti nemohla, v každém politickém okrese jmenován býti měl delegát a náhradník jeho. Posléz řečené zařízení bylo příliš novotným, aby ihned s dostatečným úspěchem mohlo se ujmouti, takže do ustavovací schůze »ústředního výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém« (30. listopadu 1856) z většiny okresů nedošlo navržení delegátův i musily býti osobnosti vhodné přímo vyhledány a jmenovány.*) Příkladním prof. E. J o n á k a, člena ústředního výboru, provedena v původní této osnově změna toliko potud, že podle vzoru tehdá v oblibu vešlého rozlišen organismus příslušný na ústřední výbor, statistickou kancelář a delegáty, eventuálně i subdelegáty. Úřad představeného kanceláře zastával původně prof. Jonák, později pak až do přeměny kanceláře v orgán zemský tehdejší prof. polytechniky Dr. Karel K o ř i s t k a, který již r. 1864 do ústředního výboru byl povolán, ježto pro zeměpisné a místopisné provody uveřejňovaných zpráv statistických znalecká jeho účast stala se nutnou. Po úmrtí prvního tajemníka Leop. B r d i č k y jeden čas vedl prof. Jonák zároveň agendu tajemnickou,

*) I později zůstalo doplňování počtu delegátův a neméně výkony jejich v přičině včasnosti a správnosti zdrojem mnohých svízelnů, z kterých vzešla a potrvávala nutnost vypravovati úředníky kanceláře k přezkoumáním a bezprostředním novějším šetřením místním.

maje záhy jako konceptní sílu po boku Dr. Bernáta, jenž pak jako tajemník rovněž až do proměny kanceláře v zemskou v postavení tomto setrval.

Spočívalo v povaze věci, že nová instituce statistická vedle své pravidelné působnosti vykonávala z různých podnětů i práce jiné, zejména rozličná šetření a sestavování k žádosti vlády a sněmu (o čemž bude ještě níže zmínka) neb zemědělské rady, která roku 1873 stoupla na místo rozpuštěné Vlastenecko-hospodářské společnosti. Nás ovšem zajímá hlavní úkol, jež kancelář řízením výboru soustavně a pravidelně pěstovati měla. Za úkol ten bylo vytčeno stanovami: zjišťovati rozvrh půdy a výsledky žni. Zjišťováním rozvrhu půdy nevyrozumíval se pouze rozvrh půdy dle pěstovaných na ní druhů kulturních nýbrž také rozdělení vlastnictví pozemkového dle rozsahu statků i dle právní jejich povahy (deskové — ne deskové, volný majetek a různé druhy vázaného). Těmto prvým a opravdu základovým částem úkolu vytčeného platila první šetření a první publikační činnost nového zemědělsko-statistického orgánu,*) kteráž zahájena byla r. 1861 prvním svazkem publikace vypočtené na 13 dílů (dle tehdejších 13 krajů): *Tafeln zur Statistik der Land- und Forstwirtschaft des Koenigreichs Böhmen*. Sotva chybíme, označíme-li dílo toto za nejdůležitější a nejzáslušnější ze všech publikací statistických, které z jakékoliv strany během století XIX. v Čechách byly způsobeny. Až po dnešní den nebylo podobné podniknuto v žádné ze zemí rakouských, v tehdejší době bylo v Evropě vůbec podnikem vzácné pokrokovosti, neboť pokusy stopovati statisticky stav a změny v rozdělení majetku pozemkového byly té doby vůbec ještě řídké. Nedlouho po vydání prvního svazku — na něž pohřichu ostatní jen zvolna následovaly, takže úplné uveřejnění na dvacet let se protáhlo — také v Čechách se rozproudil spor o volnou či obmezenou dělitelnost pozemkovou. Důležitost statistického stopování změn v rozdělení pozemkového majetku pocítovala se den ode dne více, když dostavila se potřeba zjistiti účinky volnosti, zavedené v obchodě pozemkovém zákony z konce let šedesátých. Jediné Čechy ze všech zemí rakouských měly podklad srovnávací pro pozdější doby zabezpečen díky tomu opravdu památnému dílu statistickému, kteréž znázorňuje velmi podrobně stav rozvržení pozemkového vlastnictví v zemi

*) Dílo částečně statistické *Verhältnisse der Volks-, Land- u. Forstwirtschaft des Königr. Böhmen*, vydané od Dra. F. Stamma z rozkazu společnosti jako slavnostní dar pro účastníky sjezdu německých rolníků a lesníků r. 1856 v Praze konaného, sestaveno bylo, jak v nadpisu se praví, »na základě šetření c. k. vlastenecko-hospodářské společnosti, její filiál a jednotlivých odborníků«; padloť vydání jeho zrovna před ustavení statistického výboru v textu uvedené.

bezprostředně po skončených operacích stabilního katastru a krátce před podáním prvního návrhu ve sněmu českém na zavedení volné dělitelnosti pozemkové. Naprosto bezvadným arci dílo to nebylo a při velikosti úkolu tak nového a nezvyklého, a zvláště při nevyškolenosti orgánův původní materiál opatřujících ani býti nemohlo, ale přes to bylo mnohem záslužnější, nežli by se dalo souditi z jeho literárního osudu. Nedošlo vlastně až podnes širšího povšimnutí a ocenění zaslouženého.

S nesnázemi většími než sestavení tabulí právě řečených, jejichž materiál opíral se převážně o katastr, potkalo se statistické šetření o výsledcích žní. Bylo tu činiti se silami naprosto nevyzvořenými. Proto počalo pravidelné uveřejňování výsledků mnohem později, teprve rokem 1869, načež bez přerušení v něm pokračováno, byť i ne po všecka léta stejným objemem. Rozdělení země v přirozené oblasti, jež provedeno Kořistkou, stalo se nejen vhodnou pomůckou po stránce technické (za příčinou kontroly dat sklizňových), nýbrž i trefnou oporou přehledného uveřejňování výsledků. Ostatně neobmezovaly se přehledy uveřejňované pouze na výsledky sklizní, které kancelář zároveň dodává pro statistickou ročnici ministerstva orby, nýbrž zahrnovaly zároveň data o hospodářském průmyslu. Práci téže kommisie a kanceláře vydána byla velmi pečlivě sestavená statistika lesů v Čechách (1885) a monografie o povodni v Čechách r. 1872. Posléz řečené spisy a pravidelné publikace o sklizních uveřejněny byly v oddělených vydáních obojím jazykem zemským; tabulové dílo výše vzpomenuté pouze jazykem německým.*)

Dříve ještě než kancelář pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém počala uveřejňovati výsledky svých šetření, zahájena byla publikační činnost jiných zastoupení zájmových, totiž obchodních komor, kterýmž bylo zákonem samým předepsáno, aby od pěti k pěti letům uveřejňovaly statistické zprávy o průmyslových a obchodních poměrech svých obvodů. Od počátku vadil těmto z části i pečlivě pracovaným a cenným zprávám nedostatek srovnatelnosti, nebylyť ani v různých rocích se strany téže komory vždy sestaveny na stejných základech, čemuž ani instrukce v příčině sestavování zpráv dotčených ministeriem obchodu vydávané úplně odpomoci nedovedly. Více ještě vadil nedo-

---

*) Pokus, přihlásili se pro české vydání dosti odběratelů, aby jen část velkého nákladu byla uhrazena, vypadl nepříznivě. — K publikační činnosti kanceláře připomenouti sluší, že dle zprávy o činnosti její v r. 1867 vydané použitím sil kanceláře té zpracováno bylo i první vydání díla *Der land- und lehentäfliche Grundbesitz im Koenigreiche Boehmen*, uveřejněného na jméno přednosty kanceláře prof. Jonáka.

statek pevných podkladů pro zjišťování příslušných fakt. Až do let osmdesátých byly povinné statistické zprávy zdejších obchodních komor uveřejňovány toliko jazykem německým. Teprve když se následkem změny volebních řádů nařízením z 31. března 1884 také změnilo národnostní složení tří komor v Čechách — pražské, plzeňské a budějovické — jaly se tyto své statistické zprávy uveřejňovati spolu také jazykem českým, ve kterém nyní od českých úředníků řečených komor původně se sestavují. Však neobmezila se změna na pouhou tuto zevní stránku, dotkla se více méně u všech jmenovaných komor i jakosti díla samého, zvláště pak záslužným počinem Dra F. Čuhla učiněn ve Statistické zprávě o národohospodářských poměrech obvodu obchodní a živnostenské komory v Praze na léta 1886—1890 pokus rozšířiti zevrubnější statistické zjištění, dosud obvyklé pouze vzhledem na velkozávody průmyslové, také na ostatní kategorie závodové, zejména též na závody maloživnostenské, vytknouti při všech závodech příslušných vedle počtu osob zaměstnaných i jejich pohlaví, sociální rozvrstvení a do jisté míry i věk, při malých výrobních závodech zároveň ještě počet, druh a výkonnost motorů, vůbec pak venkonce správněji vystihnouti skutečnou povahu živností čítaných. Byl to tedy náběh k zevrubné, názornější obraz o skutečné průmyslnosti podávající živnostenské statistice, spolu i jakási zkouška obtěžkací, dávali se s nadějí na úspěch provésti všeobecné sčítání živnostenské. Zároveň rozšířena proti způsobu dosud obvyklému část textová tabulky předcházející jak analytickým zpracováním látky tabulkové, aby obsah její širším kruhům byl srozumitelný, tak i přidavkem přehledův o jiných skutečnostech statistických pro posouzení národohospodářských poměrů komorního území závažných. Pohříchu byly obtíže provedení toho díla tak značny, že od opětování pokusu upuštěno. Avšak včasnost a správnost záměru dotvrzena byla brzo tím, že samo ministerstvo obchodu výnosem z 11. května 1895 nařídilo, aby komory obchodní roku 1896 provedly dle formuláře v ministerství tom vypracovaného všeobecné sčítání živnostenské. Záměr ten, z jehož podnětu konány v ministerstvu obchodním r. 1895 porady sekretářů obchodních komor, plně dosud nebyl uskutečněn, položen zatím pouze instrukcí z 18. července 1895 základ k vedení nových dokonalejších katastrů živnostenských při obchodních komorách, kdežto instrukce o provádění živnostenského sčítání v platnost nevešla z příčin nákladových. Ježto však v konferencích sekretářů má býti pokračováno, není vyloučena naděje na blízké všeobecné zdokonalení živnostensko-statistických zpráv komor obchodních.

Byla-li kancelář pro statistiku polního a lesního hospodářství v Čechách první toho druhu institucí v říši, byla městská statistická kancelář pražská první samostatnou velkoměstskou kancelář statistickou v Rakousku, čímž není řečeno, že by již dříve v Praze i v jiných městech, zvláště ve Vídni, statistické práce nebývaly konány, avšak orgán samostatně k tomu cíli zřízený mezi rakouskými velkými městy utvořila si Praha první, zřídivši po několikaletých přípravách a jednáních r. 1870 zvláštní stálou statistickou komisi jako orgán usnášecí, městskou kancelář statistickou jako prováděcí. Působnost komise i kanceláře byla rozšířena r. 1880 a 1881 na šest tehdejších obcí předměstských: Vyšehrad, Král. Vinohrady, Žižkov, Karlín, Holešovice-Bubny a Smíchov, ze kterých Vyšehrad a Holešovice-Bubny v pozdějších letech obci pražské přivtěleny. Kancelář statistická zůstala i na dále pražským úřadem městským, kdežto v komisi našli místo a hlas zástupcové zúčastněných obcí předměstských. V předsednictví komise vystřídali se během času prof. Dr. K. K o ř i s t k a (1870—1876, 1879—1881), A. O. Z e i t h a m m e r (1876—1878 a prof. Dr. M. T a l í ř (od r. 1881), ředitelem kanceláře byl r. 1870 jmenován a do té chvíle zdárně ji vede bývalý profesor českých škol reálných a docent statistiky na polytechnice, Jos. E r b e n.

Větší než při kterémkoliv jiném orgánu pro sbírání a uveřejňování statistické látky v zemi klade se při pražské statistické komisi a kanceláři statutárně důraz na publikace vědeckého rázu. Hned z počátku při vydání I. svazku *Statistiky kr. hl. města Prahy* na podkladech obecného popisu obyvatelstva z r. 1869 vůdčím byl zájem vědecký a každoroční publikace *Statistické příruční knihy král. hl. města Prahy* (nyní *Statistická knížka Prahy a spojených obcí*) zahrnuje nemalé množství tabulek a provázejících výkladů, jež předmětem i způsobem zpracování neodnášejí se toliko ku konkrétním potřebám správy městské. Zvláště pak od té doby, co vzhledem k rostoucímu objemu látky provedeno rozdělení pravidelných ročních publikací tak, že vedle *Statistické knížky* vydává se pravidelná objemná *Administrace* ní *zpráva Prahy a předměstí*, získána byla pro onu větší volnost dispozice látky s hledišť obecně vědeckých. Leč přes to doznává obecněvědecký směr statistické práce kanceláře značnou újmu velikým dosahem pravidelných i občasnými nahodilými potřebami vyvolávaných šetření a výkazů, kteréž požadují se pro vnitřní potřebu správy městské, a pracím takovými naléhavými denními potřebami podmíněným ustupovati musí přechásto při obmezenosti sil pracovních vědecké podniky v záměr

a přípravu vzaté. K tomu řadí se skutečnost, že městská kancelář měrou ještě větší než zemědělská kancelář statistická zabrána jest pracemi pro účely externí, tak zejména pro ústřední statistickou komisi státní m. j. zejména též za příčinou Rakouské knihy měst (Oesterreichisches Städtebuch) nyní péčí dotčené komise pravidelně vydávané. Vůbec ale vyvinují se z rostoucích mezinárodních úkolů statistických v oboru statistiky populační, zdravotní, bytové atd. i ustavičně se množící závazky kanceláře k pravidelným zasíláním zpráv a výkazů. I soukromým vědeckým podnikům učeneckým neodpírají se zvláštní služby od nich pro díla jejich žádané. V této své působnosti stojí arci kancelář ve službě nejen praktických nýbrž velikou měrou též obecných vědeckých úkolů. Značnou závažnost zároveň místní i povšechnou mají zejména běžné pravidelné výkazy kancelářů pořádané, jako týdenní zprávy o úmrtích v Praze a na předměstích, k nimž poji se od r. 1888 i zpravodajství o porodech, pak týdenní zprávy pro nejvyšší zdravotní radu. Z mimořádných vědeckých publikací především sluší vytknouti objemnou a velice cennou knihu o poměrech příbytečných v Praze a obcích okolních, která neobmezila se pouze na předměstské obce se statistickou komisí spojené, nýbrž pojala i několik jiných sousedních obcí a vydána byla r. 1895 k oslavě pětadvaceti letého trvání komise. Obzvláštní nároky vzchází na rozsah zaměstnání kanceláře z pravidelných, po každých deseti letech prováděných všeobecných popisů obyvatelstva, z jejichž výsledků ovšem i vlastní publikační činnosti kanceláře kyne vždy kořist hojná. Vedle výpočtů stavu obyvatelstva pro jednotlivá léta, opírajících se o pravidelné výkazy měny obyvatelské, pořádá kancelář i vlastní samostatná sčítání, aby zjistila hlavní data o stavu obyvatelstva v jiných dobách, než ve kterých se pravidelné všeobecné popisy obyvatelské konají. Vymenovatí zevrubně všech dosavadních publikací statistické kanceláře pražské vyžadovalo by přílišného místa. Zpráva komise a kanceláře, vydaná na památku pětadvaceti letého jejich trvání, podává o nich přehled poučný. Dostačivě na tomto místě vytknouti, že objemem i jakostí své práce stojí statistická kancelář pražská na výši moderních požadavků velkové městské statistiky.

Jak z povahy poměrů vyplývá, jest v Čechách statistická kancelář král. hl. města jediným městským ústavem toho způsobu. Některá jiná větší města česká však, aniž sama vlastních zpráv statistických vydávají, aspoň pravidelné výkazy podávají pro Rakouskou knihu měst.

Oceňujeme-li se však již péče městských obcí v příčině statistické, nemohou, pokud jde především o Prahu, mlčením býti pominuty obšírně a

pečlivě pracované výroční zprávy městského fysikátu, nejpodrobnější pomůcka naší zdravotní a úmrtní, z těch pak stanovisk i bytové statistiky pražské.

Nežli se obrátíme k některým novým důležitým pokrokům, jež ve vývoji statistických prací domácích nastaly dobou nejnovější, budtež ještě s hlediště významu, který trvání obou dosud vzpomenutých zvláštních kanceláří statistických, zemědělské a městské, poskytlo vědeckému pěstování statistiky v hlavním městě našem, stručně oceněna hojná spojení jejich s rakouskými i zahraničními úřady a kanceláři statistickými. Odtud vyplývající pravidelnou výměnou publikací podařilo se na dvou těch místech nahromaditi bohaté knihovny statistické, vydatné to podpory studií odborných, jakých dříve v Praze naprosto nebylo.

Potřeby zákonodárství a samosprávy zemské záhy po zavedení nynížších našich veřejnoprávních zřízení vedly k tomu, že zemský výbor jal se sněmu předkládati buď pravidelné výkazy statistické nebo toliko mimořádné, k nimž podnět zavdávaly přípravy různých důležitějších předloh neb jiné zvláštní příčiny. Některé z výkazů dotčených bývaly upraveny a vydány v podobě zároveň pro širší veřejnost t. j. ke knihkupeckému rozšíření určené, jiné pouze ve formě sněmovních předloh. Tak jako svého času tabulky státní statistiky sestavoval nejvyšší účetní orgán, tak i pro statistické výkazy zemským výborem nařízené materiál sbírala a pořádala, po případě jinak sebraný sestavovala účtárna zemská. Mezi pravidelnými pracemi toho druhu vytknouti sluší především objemné každoroční přehledy o školství národním, k čemuž připojily se záhy jiné pravidelné výkazy, zejména pokud souvisely s rozdělením zemských subvencí (na př. silničních). Rozvojem agend sněmu a výboru zemského rozmnožovaly se arci i podněty k podávání takovýchto zpráv a tak přibýly zejména pravidelné přehledy o školství zemědělském a pokračovacích školách průmyslových i obchodních, o železnicích podružných, o okresních hospodářských záložnách, naturálních stravovnách atd., materiál to z části velmi cenný, který však širším kruhům nejinak než skrze otisky a výtahy v novinách byl přístupen. Výjimka učiněna jen při dvojích důležitých výkazech, totiž o financích samosprávných (okresů a obcí) a pak o chudinství veřejném, k nimž sbírání látky i zpracování její uloženo bylo výše dotčené statistické kanceláři zemědělské, forma vydání pak zvolena dle vzoru a způsobu vlastních publikací této kanceláře. Samostatně dal sestaviti a způsobem širší veřejnosti přístupným vydal konečně výbor zemský

S t a t i s t i c k é t a b u l k y o z m ě n á c h v r o z d ě l e n í m a j e t k u p o

zemkového v království českém (1892), kteréž hlavní zásluhou Dra. Fr. Fiedlera a přehledně předvedly čísla z dřívější publikace vydané o téžže předmětu od statistické kanceláře zemědělské a připojily podle stejných dělítek provedený přehled o stavu katastrálním z r. 1889. Pohříchu se ukázalo, že orgány okresní samosprávy, jimž sebrání látky pro jednotlivé okresy bylo svěřeno, neměly k dílu podobnému veskrz stejnou způsobilost a ochotu.

Čím více ale přibývalo statistických výkazů v oboru úřadování zemského výboru a čím více přibývalo podnětů k pořádání a uveřejňování jejich, tím důtklivěji oživovaly se tužby, takřka zároveň se zavedením nynějších forem zemské samosprávy vyslovené a vždy znovu projevované, po zřízení samostatného zemského úřadu statistického. Ježto pak zemědělská kancelář statistická byla jedinou kanceláří toho druhu, jejíž působnost, třeba předmětně obmezená, na celou zemi se vztahovala, ona pak především ze subvencí zemských byla vydržována a pro zemský výbor i rozličná zvláštní šetření konávala, jest na snadě, že vlastně od prvopočátku myšlenka na zřízení statistického úřadu zemského vystupovala nerozlučně se záměrem, aby zřízení jeho provedlo se rozšířením resp. resorpcí zemědělské kanceláře statistické. Stopovati počátek a dějiny všech příslušných návrhů leží zajisté mimo úkol této úvahy. Dostačiv podotknouti, že návrhy ty jednak vycházely (již od r. 1861) od zemědělské kanceláře samé, Vlastenecko-hospodářské společnosti a nástupkyně její, rady zemědělské, jednak jako iniciativné návrhy poslanců objevovaly se na sněmě. I byla již jednou (následkem návrhu A. O. Zeithammera 1867) úplná osnova organizační vypracována, aniž však došlo k projednání její sněmem. Nová vyjednávání o převzetí a rozšíření zemědělské kanceláře statistické vedena v létech 1879—1880, jež minula bezvýsledně jako návrh r. 1885 pisatelem těchto řádků podaný, až po mnohokrát obnovených návrzích K. Adámka způsoben po snahách a pokusech více než třicetiletých obrat. K tomu, že konečně došlo usnesením sněmovním z r. 1897 ke zřízení »Zemského úřadu statistického pro království České«, nemálo přispěl vliv dvojí skutečnosti, totiž předně: příklad jiných zemí, které byly zřízením svých zvláštních zemských úřadů statistických království České předešly (Halič, Bukovina, Štýrsko), za druhé pak porady o statistice zemské, které v posledních letech původem a řízením statistické centrální komise vídeňské byly provedeny k tomu účelu, aby na jednotných základech sossnována a prováděna byla statistika zemí. Za tím účelem podařilo se učiniti společné ujednání o předmětech, jejichž statistické zjištění země mají opatřiti,

těž o příslušných formulářích tabulkových. Tyto skutečnosti tedy pomohly k úspěchu konečnému návrhům na zřízení samostatného statistického úřadu zemského, kterýž dle stanov sněmem schválených podle způsobu namnoze při podobných institucích dávno provedeného dělí se na komisi statistickou a statistickou kancelář. Komise skládá se z referenta výboru zemského, čtyř od výboru zemského a dvou od zemědělské rady vyslaných členů, přednosty kanceláře statistické a eventuálně (pokud totiž vláda subvenci poskytuje) ze zástupce vládního. Kancelář — jejíž přednostou stal se dávnoletý osvědčený přednosta zemědělské kanceláře statistické, dv. rada Dr. K o ř i s t k a, a jejíž tajemníkem zůstal i dále zkušený zemědělský odborník statistický Dr. J o s. B e r n a t — stala se, pokud se tkne postavení služebního personálu její, formálně orgánem zemským. Působnost nového zemského úřadu statistického stanovami vymezena jest na všechny záležitosti, které »samosprávě zemské přikázány jsou platnými zákony« (předměty příslušné jsou v § 2. stanov podrobně vytčeny) nevyklučující arci možnost, aby buď k rozkazu výboru zemského vykonával i jiná »šetření a vyhledávání, která jsou v zájmu země«, nebo aby za úhradu příslušných nákladů se svolením výboru zemského práce pro c. k. vládu přejímal. Ježto byl zemský úřad statistický teprve během r. 1897 ustaven, nemá arci dosud žádné vlastní publikační činnosti, svým určením a ústrojím poskytuje však záruku nových pokroků v oboru statistického výzkumu země a poměrů její.

Mnohem méně nežli vrchní výkonný orgán samosprávy v zemi měl a má vrchní zeměpanský orgán politické správy v zemi podnětu i hmotné možnosti vydávati vlastní své publikace statistické na celý obvod země se vztahující. Včasná a důvodná výjimka učiněna teprve v nejnovější době tím, že péčí zdravotního referenta při c. k. místodržitelství, místodržít. rady Dra. J. P e l c e již po dvakráte vydána Z p r á v a o p o m ě r e c h a z a ř í z e n í c h z d r a v o t n í c h v k r á l o v s t v í Č e s k é m (za r. 1892, 1893—95), kteráž i oborem předmětů i podrobností zobrazení jest obsáhlejší nežli zdravotnicko-statistické publikace ústřední komise státní.

Konečně musí býti mezi statistické publikace rázu veřejného počítány i výroční zprávy některých veřejných ústavů. Z ústavů státních platí to zejména o c. k. všeobecné veř. nemocnici pražské, z ústavů zemských především o výročních výkazech obou zemských ústavů bankovních, které svými od prvopočátku vedenými a účetní závěrce připojovanými statistickými tabulkami retrospektivními patří k nejcennějším pramenům domácích dějin úvěrních.

Tím octli jsme se u speciálních statistik odborných, ve kterémž oboru zaznamenati jest úspěchy statistických šetření a publikací soukromých. Pominouce tu přehledů, často původně opatřených, jež o poměrech pojišťoven, spořitelén a jiných ústavů uveřejňovány bývají v publikacích rázu kalendářového, obrátíme svou pozornost podrobnější toliko k pečlivé, od r. 1883 pravidelně (dříve jen sporadicky) sestavované a uveřejňované »Statistice založen českých v Čechách, na Moravě a ve Slezsku«, kterouž pořádním Jos. Schreiera vydává naše »Jednota založen«. O její statistice lze, tuším, bez přepínání tvrditi, že předčí mnohostranností fakt zjištěných a z části i hojností ústavů, o nichž vědomost fakt těch přináší, všeliké ostatní podobným účelům sloužící statistické publikace založených svazků v Rakousku. V úvodech na přehledy, jež výsledky podrobností tabulkových v celkové obrazy shrnují, pojívá se kritika i rada z čísel samých vyvozená.

Přehlédneme-li nynější stav statistické práce vyšetřovací a publikační v Čechách, shledáme všude známky opravdové pokročilosti. Co jako ušlechtilý vlastenecký ideál před sto lety tanulo na mysli Jos. Ant. Rieggerovi a oč on prostředkem soukromých sdružení s hlediště výkonu soukromého sice s výsledkem skvělým, však silami s hlediště věci samé nedostatečnými se přičiňoval, dnes vidí se valnou měrou splněno. Za pomoci látky statistické, kterou o poměrech v Čechách poskytuje ve svých publikacích jednak ústřední statistická komise, jednak všecky právě uvedené domácí zdroje poučení, lze nyní každé chvíle sestaviti zevrubný číselný obraz celé země, ne sice dokonalou »starou«, avšak úplnou »novou« statistiku Čech. Ač se ovšem ze zdrojů těch vsutku k různým účelům a hojněji než jindy těží, přece literární pokus celkového ze všech těch pramenů čerpaného a kriticky sestaveného statistického obrazu království Českého, vyjmouc malé a tedy více méně kusé náčrtky, až po tu chvíli podniknut nebyl.*) Tato skutečnost poskytuje zároveň jisté kritické měřítko pro stav statistické literatury české. Neboť jako schází literaturě naší práci způsobu právě řečeného potřebě domácí jaksi nejbliže ležících, tak nedostává se jí dosud původních prací z oboru theorie statistiky, populacionistiky i všeobecné statistiky srovnávací. Podstata české účasti na díle statistiky vůbec

*) Pokusy příležitostní, z práce různých spisovatelů složené a naprosto nečinící nárok na význam soustavného, dle vědeckých hledišť spořádaného statistického obrazu Čech, byly zejména v posledním čase podniknuty ve všeobecném výstavním katalogu zemské jubilejní výstavy z r. 1891, v díle *Sto let práce, ovýsledcích této výstavy* vydaném a konečně i v díle vydaném o národopisné výstavě československé (1895). Podle rozdílnosti hlavní tendence každé z těch publikací i různé stránky z obrazu celkového pošínuty v nich do popředí.

obmezuje se, jak již bylo výše naznačeno, na výkony přípravy a metodického sbírání i kritického zkoumání domácí látky statistické v institucích výše vypsanych, v řízení a reorganizaci jejich a v prvním více méně dle vědeckých hledišť prováděném zpracování a publikování. V publikacích těchto nalézají se mnohé, jež mají nepopíratelnou vědeckou hodnotu. Co ze statistických publikací českých padá mimo tento okruh, vesměs má povahu drobnějších monografií, referátů a kritik, jež zevrubně vypočítati na tomto místě nelze. Předáci statistické práce v odborných úřadech, Erben, Kořistka, Bernat mají také na této ještě skromné literatuře největší podíl, vedle nich K. Adámek, Bráf, Čuhel, Fiedler, Kožaný, Krupka, Schreier, J. Srb, Talíř a j. Jako pěstitelé pojišťovací matematiky mají zároveň zde místo i matematictí odborníci Pánek, M. Pokorný a Fr. Studnička.

Rozvoj racionálního statistického výzkumu v zemi a vědeckými zřeteli ovládané jeho publikace padá tedy výhradně do druhé polovice našeho věku a to zas větší částí do desetiletí posledních. V těch vynikající účastí synů českého národa splněn byl jaksi první základní díl vroucího ideálu Rieggerova. Mladé generaci připadá úkol dovršiti uskutečnění toho ideálu v části zbývající, neméně pak v těsné souvislosti s ostatní prací českou na poli věd společenských pěstovati theorii statistickou a původními výkony přispívati k novým její pokrokům.

Příbytečné poměry velkých měst rakouských se zvláštním zřetelem ku Praze a předměstským obcem.

Přednáška ve slavnostním shromáždění na paměť 25letého trvání městské statistické komise Pražské dne 7. července 1895.

Na paměť své pětadvacetileté působnosti vydala naše statistická komise městská obsírné dílo o příbytečných poměrech v Praze a ve čtyřech velkých obcích předměstských, na něž se vztahuje její pravidelná činnost úřední, jakož i zároveň v pěti jiných obcích sousedních, které v její pravidelnou působnost nejsou pojaty. Lze sobě, tuším, sotva pomyslití předmětu, na němž by se světleji prokázati mohla zvláštní potřeba a povolání velkoměstských kanceláří statistických. Po stránce formální jest totiž příbytečná statistika úkolem, kterýž pro nezbytné kontroly a přehledky jen pomocí místních statistických orgánů dá se provésti s žádoucí všestranností a péčí. Po stránce věcné vždy poskytuje ona kořist důležitou, jež významem svým daleko sahá přes okruh zájmův a potřeb